

DOI: 10.55643/fcaptp.1.48.2023.3956

Петро Куцик

д.е.н., професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, ректор, Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна;
 e-mail: kutsykpetro@gmail.com
 ORCID: [0000-0001-5795-9704](https://orcid.org/0000-0001-5795-9704)
 (Corresponding author)

Сергій Семів

к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна;
 ORCID: [0000-0002-4682-7359](https://orcid.org/0000-0002-4682-7359)

Валентина Куцик

к.е.н., професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна;
 ORCID: [0000-0002-8230-9436](https://orcid.org/0000-0002-8230-9436)

Юлія Полякова

д.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна;
 ORCID: [0000-0002-8073-6186](https://orcid.org/0000-0002-8073-6186)

Богдан Шевчик

д.е.н., професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна;
 ORCID: [0000-0002-0004-325X](https://orcid.org/0000-0002-0004-325X)

Received: 09/01/2023

Accepted: 21/02/2023

Published: 28/02/2023

© Copyright
 2022 by the author(s)

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

АНОТАЦІЯ

Метою роботи є проведення системного аналізу проблем і тенденцій функціонування аграрної кооперації в Україні та обґрунтування на цій основі пріоритетів і стратегічних завдань її розвитку в сучасних умовах воєнного стану та в період післявоєнної відбудови економіки України, побудованого на засадах ефективної взаємодії з іншими учасниками кооперативного руху. У статті використано комплексний підхід до вивчення діяльності аграрної кооперації, систематизовано тенденції та проблеми її розвитку в Україні й світі на сучасному етапі. Розглянуто діяльність зарубіжних аграрних кооперативів, зроблено висновок про переважаюче лідерство кооперативного сектора економіки в сільському господарстві Європи. Проаналізовано динаміку кількості сільськогосподарських виробничих та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні. Виявлено негативну тенденцію до згортання операційної діяльності значної частини українських аграрних кооперативів протягом останніх років. Проаналізовано регіональну та галузеву структуру розвитку вітчизняної аграрної кооперації. Визначено роль програм міжнародної технічної допомоги в стимулюванні розвитку аграрної кооперації. Проаналізовано найважливіші досягнення та нововведення нового законодавства України, що регулює діяльність аграрної кооперації. З'ясовано роль державної підтримки в розвитку українських аграрних кооперативів. Проаналізовано можливості та перспективи залучення приватних господарств населення до кооперативного руху в аграрній сфері. Окреслено пріоритети та стратегічні завдання розвитку аграрної кооперації в Україні під час бойових дій та майбутнього післявоєнного періоду. Зроблено важливий висновок про значення залучення аграрної кооперації до вирішення соціально-економічних проблем під час воєнного стану та в процесі відбудови української економіки, яке повинно відбуватися в тісній взаємодії з іншими секторами кооперативної економіки, насамперед із підприємствами та організаціями споживчої й кредитної кооперації. Запропоновано пріоритетні завдання та напрями участі аграрної кооперації в післявоєнній відбудові української економіки в співпраці з підприємствами інших сфер кооперативного сектора.

Ключові слова: кооперативи, кооперативний рух, аграрна кооперація, споживча кооперація, конкурентоспроможність, післявоєнна відбудова економіки

JEL Класифікація: A22, A23, M10, M14

ВСТУП

Розвиток кооперативного руху в Україні має більш як 150-річну історію. Перший кооператив був створений ще 1866 року з ініціативи харківської громади. Успіхи кооперативного руху на ранніх стадіях його розвитку пояснювалися тим, що в українському суспільстві існують давні традиції кооперування в різних сферах життєдіяльності й серед засновників і популяризаторів кооперативної ідеї були імена найавторитетніших на той час лідерів українського суспільства. Відродження та розвиток аграрної кооперації в Україні є важливим фактором структурної перебудови аграрного сектора на основі приватної власності на землю й засоби виробництва, диверсифікації діяльності на внутрішньому й зовнішньому ринках товарів і послуг

в умовах відбудови національної економіки під час воєнного стану та в післявоєнний період. Феномен кооперації як унікального соціально-економічного явища може стати однією з рушійних сил реалізації успішної економічної політики держави в сільській місцевості.

Сьогодні аграрна «кооперація, як і вся економіка України, знаходиться у стані глибоких економічних перетворень. Кооперативні підприємства та організації щодня стикаються з викликами та проблемами, які обумовлені глобальними трендами соціально-економічного розвитку у світі та Україні. До ключових характеристик конкурентного середовища, які мають визначальний вплив на розвиток аграрної кооперації, доцільно віднести наступні» [26, с. 6]: монокультурний характер сільськогосподарського виробництва; «загострення конкуренції на ринку зі сторони економічних суб'єктів інших форм власності, зокрема крупних агрохолдингів» [26, с. 6]; стрімкий розвиток технологій у всіх сферах аграрної діяльності (рослинництві, тваринництві та харчовій промисловості); значна частка продукції рослинництва й тваринництва, що виробляється приватними домогосподарствами населення; «зміни на ринку праці, викликані, передусім, міжнародною трудовою міграцією та змінами у демографічній структурі населення» [26, с. 6]; недостатній рівень державної підтримки аграрного сектора, зокрема приватних домогосподарств населення та кооперативів; поява якісно нових цінностей та запитів споживачів (соціальних, екологічних); підвищення вимог до якісних характеристик аграрної продукції, обумовлене членством України в СОТ та Зоні вільної торгівлі з ЄС тощо.

Стрімкі зміни в соціально-економічному середовищі вимагають переосмислення та доповнення економічної стратегії подальшого розвитку аграрної кооперації, пошуку та впровадження нових напрямів і підходів у веденні бізнесу, урахування глобальних економічних трендів та викликів сучасності при формуванні стратегії й тактики посилення конкурентоспроможності, розроблення стратегічних засад та оперативних завдань розвитку в умовах воєнного стану та в поствоєнний період, зокрема в частині ефективної взаємодії з іншими економічними суб'єктами, особливо кооперативними підприємствами та організаціями з інших секторів економіки.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблеми розвитку аграрних кооперативів в умовах глобальної економіки широко представлені в працях зарубіжних та українських науковців. Серед західних дослідників кооперативного руху, які розглядали економічні, інституційні, інноваційні та соціальні аспекти розвитку аграрної кооперації, доцільно виокремити Бірчелла Дж. [14], Блазі Дж., Борчагу К., Дж. Мічі [15], Коколіну К. [17], Корнфорта К. [19], Мюнкнера Х. [23], Ортманна Дж. [24], Фалтона М., Джіаннакаса К. [21], Кука М., Чадада Ф. [16] та інших. У праці Бірчелла Дж. [14] зроблено висновок, що кооперативна модель бізнесу залишалась ефективною й під час глобальної світової фінансової кризи: у той час як підприємства інших форм власності скорочували свою присутність на ринку, кооперативи за рахунок високого рівня згуртованості своїх членів залишали стабільними або ж навіть в окремих випадках нарощували обсяги продажів та прибутків. Блазі Дж., Борчага К., Дж. Мічі у фундаментальній праці "The Oxford Handbook of Mutual, Co-operative and Co-owned Businesses" [15] систематизували чинники високої ефективності кооперативної моделі господарювання в різних секторах в умовах глобальної економіки. Коколіна К. [17] робить наголос на значній ролі розвитку європейських кооперативних інституцій і їхній взаємодії із загальноєвропейськими інститутами. У дослідженнях Корнфорта К. [19], Мюнкнера Х. [23], Фалтона М. та Джіаннакаса К. [21] аналізуються сучасні процеси демутуалізації (відходу від кооперативної моделі) й окреслюються сприятливі перспективи розвитку кооперативної моделі в умовах глобалізації. На теоретичних засадах розвитку кооперації, зокрема аграрної, зосереджується увага в працях Ортманна Дж. [24] та Чадада Ф. [16]. Значним внеском цих дослідників слід уважати систематизацію передумов становлення кооперативного руху й визначення головних історичних етапів його розвитку. При цьому Чадад Ф. та Кук М. [16] роблять висновок про формування нової кооперативної моделі, яка видозмінюється під впливом глобальних трендів та викликів сучасності.

Проблемам трансформації, розвитку й посилення конкурентоспроможності аграрних кооперативів, ефективної взаємодії держави й кооперативних підприємств та організацій в Україні й зарубіжних країнах присвячені праці таких вітчизняних учених: Апопія В. В. [1], Бабенка С. Г. [2], Гончаренка В. В. [3], Зіновчука В. В. [6], Лупенка Ю. О. [7], Маліка М. Й. [12], Манжури О. В. [8], Пантелеймоненка А. О. [3], Саблука П. Т. [6], Шпикуляка О. Г. [12] та інших. Так, у праці Апопія В. В. [1] обґрунтовується важливість взаємодії кооперативної сфери торгівлі та АПК. Бабенко С. Г. [2] визначив головні моделі розвитку кооперативних систем в умовах відкритої економіки. Гончаренко В. В. та Пантелеймоненко А. О. [3] зробили вагомий внесок у визначення сутності кооперативів, ураховуючи при цьому значні напрацювання європейських та вітчизняних ідеологів кооперативного руху. Зіновчук В. В., Саблук П. Т. [6], Лупенко Ю. О. [6; 7], Малік М. Й. [7; 12] та Шпикуляк О. Г. [12] у своїх дослідженнях розглядають сучасні тренди,

особливості та закономірності формування інтеграційних утворень у сільській місцевості, а також окреслюють стратегічні напрями й пріоритети подальшого розвитку аграрної кооперації в Україні. Особливо ґрунтовними є дослідження Зіновчука В. В. [6] та Манжури О. В. [8], які адаптують сучасний американський і європейський досвід розвитку аграрної кооперації до вітчизняних умов та узагальнюють причини повільного розвитку кооперативного руху в сучасному АПК України.

Проте в працях вітчизняних дослідників іще недостатньою мірою висвітлене питання розвитку аграрної кооперації в контексті викликів сучасності, зокрема воєнного стану в Україні та необхідності поствоєнного відновлення й реформування економіки. Потребують системного аналізу й переосмислення проблеми побудови моделі взаємодії вітчизняних аграрних кооперативів з іншими економічними суб'єктами, зокрема кооперативами, що функціонують в інших секторах економіки, а також приватними домогосподарствами населення.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою цієї роботи є обґрунтування пріоритетів і стратегічних завдань розвитку аграрної кооперації в сучасних умовах воєнного стану та в період післявоєнної відбудови економіки України. Головними завданнями дослідження є: проведення системного аналізу проблем, тенденцій та особливостей сучасного розвитку кооперації у сфері АПК України; проведення аналізу стану вітчизняного нормативно-правового забезпечення розвитку кооперації в сільській місцевості; визначення особливостей та проблем функціонування аграрних кооперативів у воєнний час; обґрунтування засад ефективної взаємодії аграрної кооперації з іншими учасниками кооперативного руху в Україні в умовах викликів сучасності.

МЕТОДИ

Для реалізації мети та поставлених завдань у роботі використано загальнонаукові методи пізнання, а саме: системний метод (при узагальненні проблем, викликів та тенденцій розвитку аграрних кооперативів в Україні), аналізу та синтезу (при дослідженні регіональних особливостей розвитку аграрної кооперації й напрямів її взаємодії з кооперативними утвореннями з інших секторів економіки), індукції, дедукції та логічний метод (при визначенні головних чинників, що стримують та обмежують розвиток діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні, а також інноваційних інструментів і принципово нових напрямів розвитку кооперації у сільській місцевості) тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

В Україні розвиток аграрних кооперативів на сучасному етапі характеризується мінімальним впливом на розвиток АПК, значною нестабільністю, відносно низьким рівнем їх конкурентоспроможності. Нині сільськогосподарські кооперативи надають лише близько 1 % всіх послуг малому аграрному бізнесу України, а кількість членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є меншою за 30 тис. осіб (лише 0,2 % сільського населення України) [10]. У той же час у зарубіжних країнах ринкова частка аграрної кооперації в окремих галузях перевищує 50 %. Для прикладу, у скандинавських країнах у сфері збуту м'яса й молока вона охоплює 100 % цього ринку. Через систему кооперативів реалізується понад 50 % продукції молочарства в Бельгії, Великобританії, Польщі, а в Нідерландах, Австрії та Данії ця частка сягає 95 %. Практично 90 % молокозаводів у країнах ЄС та Північної Америки є кооперативними [15; 18]. Як свідчить рейтинг провідних кооперативів The World Cooperative Monitor [25], 10 найбільших аграрних кооперативів світу генерують валовий дохід у розмірі понад 230 млрд дол. США, а кількість зайнятих у них працівників становить майже 180 тис. осіб (Табл. 1).

Таблиця 1. Рейтинг найбільших аграрних кооперативів світу, 2022 (Джерело: [25])

№	Кооперативна організація	Країна	Валовий дохід, млрд дол. США (2020)	Кількість зайнятих, тис. осіб (2020)
1.	Zen-Noh	Японія	57,69	27,594
2.	Nonghyup (National Agricultural Cooperative Federation - NACF)	Південна Корея	44,81	27,774
3.	CHS Inc.	США	28,41	10,493

(продовження на наступній сторінці)

Таблиця 1. Продовження

№	Кооперативна організація	Країна	Валовий дохід, млрд дол. США (2020)	Кількість зайнятих, тис. осіб (2020)
4.	Bay Wa	Німеччина	19,59	21,207
5.	Dairy Farmers of America	США	17,88	18,000
6.	Land O'Lakes	США	13,95	9,000
7.	Hokuren	Японія	13,59	1,812
8.	Fonterra Cooperative Group	Нова Зеландія	13,15	20,278
9.	FrieslandCampina	Нідерланди	12,72	23,783
10.	Arla Foods Amba	Данія	12,16	20,020

Отже, порівняно з багатьма зарубіжними країнами в Україні модель аграрної кооперації розвивається вкрай повільно та у незначних масштабах. Станом на 01.01.2022 р. сільськогосподарські кооперативи становлять лише 6,8 % від загальної кількості кооперативів в Україні, про що свідчать офіційні статистичні дані (Табл. 2). У свою чергу кооперативи становлять 2,3 % від загальної кількості юридичних осіб. Станом на 1 січня 2022 р. в Україні було зареєстровано 1274 сільськогосподарських обслуговуючих та 1001 сільськогосподарський виробничий кооператив.

Таблиця 2. Сільськогосподарські кооперативи в загальній кількості кооперативів в Україні у 2013-2022 рр. (станом на 1 січня).
(Джерело: побудовано на основі даних [4])

Види юридичних осіб	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 р. до 2013 р. %
Кооперативи	33 664	33 806	24 868	25 763	26 460	26 975	27 524	28 071	28 596	33 274	98,8
із них:											
виробничі	2 459	2 647	2 331	2 321	2 306	2 248	2 222	2 206	2 195	2 181	88,7
обслуговуючі	20 619	20 620	16 660	17 439	18 169	18 654	19 005	19 547	20 046	20 776	100,8
споживчі	771	809	725	730	748	749	753	762	776	774	100,4
сільськогосподарські:											
виробничі	1 224	1 192	1 009	998	997	996	1005	1009	1 000	1 001	81,8
обслуговуючі	947	1 035	899	949	1 017	1 073	1 207	1 270	1 279	1 274	134,5

Згідно з офіційними даними Державної служби статистики [4], у період 2000-2006 рр. унаслідок активної державної політики спостерігалось стрімке зростання кількості сільськогосподарських кооперативів, після чого суттєвих зрушень у кількості кооперативів не було (Рис. 1). Починаючи з 2013 р. до сьогодні кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів зменшувалась (на 18,2 % у 2022 р. порівняно з 2013 р.), а обслуговуючих кооперативів – збільшувалася (відповідно на 34,5 %).

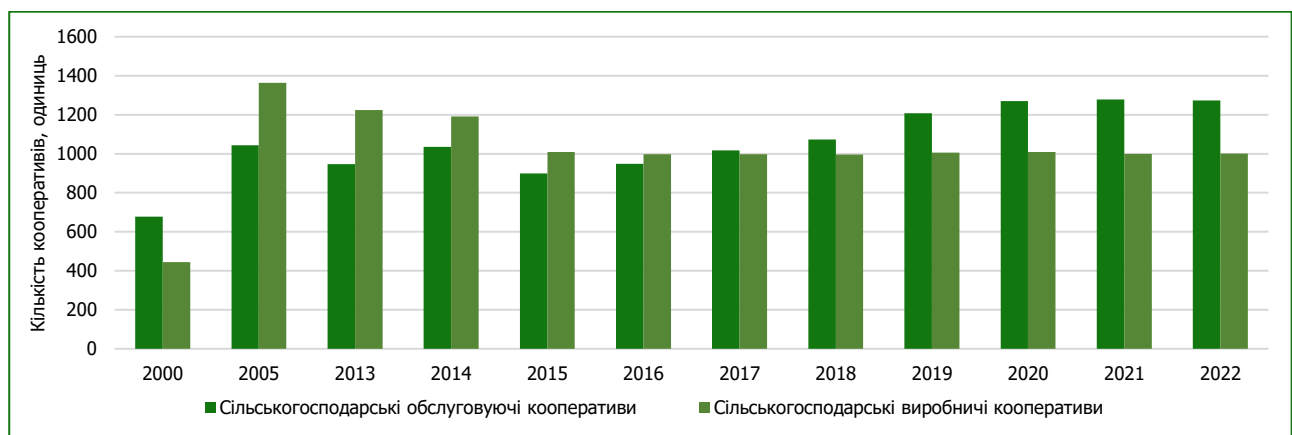

Рис. 1. Динаміка кількості сільськогосподарських кооперативів в Україні у 2000-2022 рр. (станом на 1 січня). (Джерело: побудовано на основі даних [4])

Ця тенденція обумовлена тим, що на практиці обслуговуючі кооперативи в Україні – це здебільшого або кооперація власників техніки сільськогосподарського призначення, які надають послуги приватним особам та фермерам, або ж кооперація власників земельних паїв. Об'єднання власників паїв у кооперативи є інструментом більш зручного управління банком землі, який використовують компанії, що працюють у сфері АПК, оскільки їм легше укласти один договір оренди з кооперативом, ніж окремо з численними власниками паїв. Загалом в Україні в аграрні кооперативи здебільшого об'єднуються селянські (фермерські) підприємства малого й середнього бізнесу та особисті підсобні господарства. Головний мотив таких об'єднань – отримання численних переваг від реалізації моделі господарської діяльності, побудованої на кооперативних принципах.

Переважає більшість сільськогосподарських виробничих кооперативів формувались на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств та за організаційною формою практично не відрізнялась від них. У переважній більшості вони були створені у 2000-2005 рр., і їхня кількість має тенденцію до скорочення через перехід до підприємницьких утворень з іншою організаційною структурою.

Відповідно до оцінок Міністерства аграрної політики та продовольства України [9], простежується тенденція до згортання операційної діяльності значної частини кооперативів протягом останніх років. Так, станом на кінець 2019 р. з 2069 сільськогосподарських кооперативів (виробничих та обслуговуючих) фактично діючих було лише 906 одиниць (43,7 %). На початок 2021 р. з 1279 зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів реально працювали трохи більше 700 (тобто близько 55 %). При цьому їхня частка на ринку сільськогосподарської продукції становить близько 1 % [9]. Найбільше діючих сільськогосподарських кооперативів (виробничих та обслуговуючих) розташовано в Київській області – 65 одиниць, найменше в Сумській – 24 одиниці. Структура діючих сільськогосподарських кооперативів в Україні за видами є такою (Табл. 3):

- багатофункціональні кооперативи – 216 одиниць (23,8 %);
- інші види кооперативів – 212 одиниць (23,4 %);
- заготівельно-збутові кооперативи – 208 одиниць (23,0 %);
- переробні кооперативи – 144 одиниці (15,9 %);
- постачальницькі кооперативи – 126 одиниць (13,9 %).

Таблиця 3. Структура кількості сільськогосподарських кооперативів (виробничих та обслуговуючих) за областями України та видами економічної діяльності станом на кінець 2019 р. (Джерело: [9])

Область	Кількість сільськогосподарських кооперативів, одиниць						
	Разом	Діючі	у т.ч. діючі за видами діяльності				
			переробні	заготівельно-збутові	постачальницькі	інші	багатофункціональні
Вінницька	94	42	6	14	3	9	10
Волинська	81	26	0	8	10	2	6
Дніпропетровська	106	46	12	10	7	9	8
Донецька	80	30	5	10	0	5	10
Закарпатська	96	33	3	5	0	15	10
Запорізька	101	49	10	10	10	12	7
Івано-Франківська	97	47	8	12	9	8	10
Київська	131	65	12	16	13	14	10
Кіровоградська	92	42	5	10	8	9	10
Львівська	87	38	14	8	0	6	10
Миколаївська	88	38	5	6	8	8	11
Одеська	98	48	8	7	6	10	17
Полтавська	92	46	4	6	6	16	14
Рівненська	91	41	9	8	8	9	7
Сумська	84	24	0	9	0	10	5
Тернопільська	87	45	8	10	10	8	9
Харківська	96	41	6	7	5	11	12
Херсонська	92	40	5	11	10	8	6
Хмельницька	94	34	0	10	5	9	10
Черкаська	117	55	9	16	5	10	15
Чернівецька	86	40	11	7	0	12	10
Чернігівська	79	36	4	8	3	12	9
Разом	2 069	906	144	208	126	212	216

На сьогодні в структурі аграрної кооперації України кількісно переважають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Станом на початок 2020 р. найбільшого поширення сільськогосподарська обслуговуюча кооперація набула в Черкаській (111 зареєстрованих кооперативів), Житомирській (100), Івано-Франківській (86) та Вінницькій (80) областях. Найменшою їхня кількість була в Закарпатській (11), Запорізькій та Харківській (23 й 24 відповідно) областях (Табл. 4).

Таблиця 4. Регіональний розподіл кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України у 2013-2019 рр. (Джерело: [9])

Область	2013		2015		2017		2018		2019	
	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі
Вінницька	78	50	79	59	79	53	79	69	80	70
Волинська	41	18	40	17	41	21	45	25	45	25
Дніпропетровська	64	29	33	33	37	29	44	29	41	29
Донецька	33	15	27	10	28	12	34	14	35	14
Житомирська	94	66	94	66	96	65	100	75	100	76
Закарпатська	16	4	15	4	11	3	11	3	11	3
Запорізька	19	6	21	6	22	6	23	10	23	10
Івано-Франківська	74	35	74	42	73	49	85	60	86	61
Київська	47	20	49	25	48	29	49	35	49	35
Кіровоградська	56	16	32	14	32	14	38	15	38	15
Львівська	61	30	54	32	68	38	74	55	76	55
Луганська	37	18	27	11	36	15	47	16	49	16
Миколаївська	23	13	25	16	31	19	34	27	35	27
Одеська	41	20	40	18	45	22	53	25	53	25
Полтавська	40	14	31	14	41	17	48	21	49	21
Рівненська	43	13	42	21	41	14	44	14	44	14
Сумська	41	14	44	16	47	20	48	25	48	25
Тернопільська	12	3	18	17	32	19	56	29	61	32
Харківська	25	4	22	9	24	13	24	13	24	13
Херсонська	66	30	52	40	59	35	63	38	62	39
Хмельницька	22	10	27	11	33	17	35	17	35	17
Черкаська	65	45	59	45	103	77	112	91	111	91
Чернівецька	18	11	19	6	17	6	29	11	31	11
Чернігівська	19	12	25	13	29	17	32	18	33	18
Разом	1035	496	949	545	1073	610	1207	735	1220	742

Із працюючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів найбільшого поширення набули [12, с. 94]: 23 % – молочні; 22 % – з обробітку землі та збирання врожаю; 13 % – плодоовочеві; 9 % – м'ясні; 7 % – зернові; 25 % – інші.

Варто наголосити, що на розвиток аграрної кооперації в Україні доволі позитивний вплив має реалізація програм міжнародної технічної допомоги. Зокрема, найбільш успішними проєктами підтримки аграрної кооперації в Україні є:

- проєкт "Розвиток молочного бізнесу в Україні" (2014-2021 рр.), завданням якого було об'єднати 5000 малих та середніх молочних виробників у мережу фермерів, підприємців, кооперативів і кооперативних об'єднань здебільшого в Дніпропетровській, Херсонській, Львівській та Івано-Франківській обл. (у межах цього проєкту було залучено 27,7 млн канадських доларів, фінансові партнери проєкту – уряд Канади, Міністерство закордонних справ, Данон Екосистем Фонд (Франція), компанія "Данон" в Україні, МБФ "Добробут громад", Дніпропетровська та Львівська обласні державні адміністрації);
- проєкт ЄС/ПРООН "Місцевий розвиток, орієнтований на громаду", у межах якого надавали підтримку щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- проєкт USAID "Підтримка аграрного і сільського розвитку", який надає гранти та субгранти виробникам сільськогосподарської продукції, а також сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам і їх об'єднанням (у межах грантів надається можливість придбання сільськогосподарського обладнання, а також отримання інформаційної та консультаційної підтримки).

Варто відзначити, що проєкт USAID “Підтримка аграрного і сільського розвитку” робить значний внесок у підтримку українських зернових кооперативів в умовах воєнного стану. Зокрема, у межах цього проєкту українські кооперативи (кооператив “Зерновий” (Дніпропетровська обл.), Зерно-БУНК (Кіровоградська обл.), фермери-зерновики молочно-кооперативів, які входять до складу Об’єднання кооперативів “Господар”, а також групи фермерів у Хмельницькій обл. та інші) отримали субгранти для реалізації проєкту “Підтримка ММСП зернового напрямку в збільшенні потужностей зберігання та сушки зерна” (надання коштів на обладнання для пакування та зберігання зерна в спеціальних рукавах) [11].

Для оцінки впливу розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації на АПК України важливо аналізувати не лише кількість кооперативів, але й показники їхньої економічної діяльності. Офіційні дані Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [9] свідчать: у 2019 р. кількість членів кооперативів становила 19,5 тис. осіб; кількість зайнятих у кооперативах – 1 360 осіб; у середньому на 1 кооператив припадало 26 членів, 2 зайняті особи, 122,56 тис. грн щорічного об’єму реалізації послуг, 187,1 тис. грн пайового фонду та основних засобів виробництва вартістю 102,5 тис. грн. На основі цих даних можна твердити про вкрай низький рівень розвитку, ефективності та економічного потенціалу українських сільськогосподарських кооперативів порівняно з кооперативами західно- та північноєвропейських країн. Але разом із цим є й позитивні приклади розвитку аграрних кооперативів в Україні (насамперед у сферах вирощування зерна, молокопереробки, спільного використання сільськогосподарської техніки), зокрема тих, які формують об’єднання, мережі й інші форми взаємодії.

Одним із позитивних факторів, який у подальшому позитивно впливатиме на якісні та кількісні показники розвитку аграрної кооперації в Україні, є прийняття нового Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” у серпні 2020 р. [5]. Найважливішими стимулюючими досягненнями та нововведеннями цього закону, що сприятимуть розвиткові кооперативного руху в сільській місцевості, є такі:

- закон базується на міжнародних принципах кооперації, що визначені Міжнародним кооперативним альянсом, зокрема вільного та відкритого членства (для всіх сільгоспвиробників: фізичних і юридичних осіб);
- законом визначено єдину організаційно-правову форму – сільськогосподарський кооператив, у межах якого його членам надається можливість самостійного обрання видів і напрямів діяльності (виробничий, обслуговуючий, переробний чи багатофункціональний кооператив), а також форми та мети діяльності (одержання прибутку чи неприбуткова діяльність);
- закон урахує найкращий зарубіжний досвід і норми розвитку аграрних кооперативів, оскільки його підготовка відбувалася спільно з фахівцями ФАО, ЄБРР та уряду Канади;
- законом стимулюється активна участь членів кооперативу в його діяльності, зокрема за рахунок надання членам прибуткових кооперативів права на отримання дивідендів і патронажних дивідендів (раніше закон передбачав відповідно пайові та кооперативні виплати);
- закон закріплює важливий міжнародний кооперативний принцип – принцип розвитку – у частині встановлення зобов’язання кооперативу мати власний фонд розвитку (не менше 5 % річного прибутку).

Як свідчить європейський досвід [15; 17; 24], визначну роль у формуванні та розвитку аграрної кооперації відіграє державна підтримка. У межах запровадження положень СОТ у частині переходу від “жовтої” до “зеленої” скриньки державного регулювання АПК держава поступово відходить від прямої підтримки сільгоспвиробника та повинна сьогодні зосереджувати увагу на використанні ринкових важелів регулювання й непрямих інструментів підтримки. Проте сьогодні державна фінансова підтримка аграрної кооперації в Україні не завжди характеризується системним і узгодженим характером. У вересні 2017 р. урядом було затверджено “Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр.”, у якій одним із основних напрямів фінансової підтримки визначено стимулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. У 2018 р. фінансовою підтримкою за програмою 2801230 “Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств” скористалися лише 6 кооперативів (загалом отримали 8,6 млн грн), було використано 5,6 % коштів із запланованих 155 млн грн. У 2019 р. цією підтримкою скористалися лише 2 кооперативи, які отримали 2,8 млн грн [9].

Важливо наголосити, що потенціал розвитку аграрної кооперації в Україні є нереалізованим, зокрема в частині залучення до неї приватних господарств населення, кількість яких станом на початок 2022 р. становила 3,9 млн. У 2021 р. ними вироблено 32,1 % всієї продукції сільського господарства України, зокрема рослинництва – 28,8 %, тваринництва – 46,3 % [4]. При цьому продукція цих господарств збувається значною мірою за неофіційними каналами реалізації. За експертними оцінками [10], неофіційний ринок збуту сільгосппродукції в секторі селянських господарств за овочами перевищує 80 %, м’ясом – 60 %, молоком – 40 % від загального обсягу реалізації продукції

селянськими господарствами. В останні роки дрібним товаровиробникам доводилось працювати в складних умовах, що були викликані введенням карантинних заходів під час пандемії COVID-19, повномасштабною збройною агресією з боку РФ і, як наслідок, скороченням діяльності агропродовольчих ринків, які були основними місцями збуту продукції. У таких умовах зростає значення розвитку сільськогосподарської кооперації, яка дозволить невеликим товаровиробникам отримувати переваги від ефекту масштабу, посилить їхню економічну стійкість та конкурентоспроможність, сприятиме розвитку сільських територій.

Таким чином, найголовнішими стримуючими чинниками й проблемами, які необхідно вирішити для успішного розвитку аграрної кооперації в Україні, визначимо такі:

- низький рівень мотивації особистих селянських господарств до об'єднання в кооперативи та недостатня проінформованість про переваги й можливості кооперативної моделі ведення бізнесу;
- недостатній рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка характеризується ускладненою процедурою, недоступністю кредитування, недовірою учасників кооперативного руху до державних програм допомоги;
- низький рівень розвитку матеріально-технічної бази кооперативів, особливо в частині забезпечення сучасною дорогою технікою, невикористання можливостей та переваг спільної експлуатації сільськогосподарських машин і обладнання;
- недостатній рівень кваліфікації та досвіду управлінського персоналу аграрних кооперативів у сферах менеджменту, маркетингу, оподаткування, стратегічного розвитку, низький рівень залучення лідерів українського суспільства до процесів об'єднання людей та розвитку кооперативної ідеї в аграрному секторі.

Окреслюючи пріоритети та стратегічні завдання розвитку аграрної кооперації в Україні, потрібно зауважити, що вони широко представлені в численних державних програмах, стратегіях та інших програмних документах. Зокрема, провідні фахівці Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" Лупенко Ю. О. та Малік М. Й. у програмному документі "Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій до 2030 р." стратегічною метою у сфері розвитку кооперації на селі визначили подальше формування кооперативного сектора для розвитку ефективної системи обслуговування діяльності сільськогосподарських товаровиробників і населення на найбільш сприятливих для них умовах та за їхньої безпосередньої участі [13, с. 39]. У цій стратегії обґрунтовано важливість реалізації таких першочергових заходів розвитку аграрної кооперації [13, с. 39-40]:

- унесення змін у законодавчі акти, що стосуються визначення неприбуткового характеру діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, відносин кооперативів із державою, прийняття загальнодержавних та регіональних програм розвитку кооперативів на довготривалу перспективу (10-15 років);
- активізація діяльності органів державної влади в частині розробки регіональних програм, розвитку громадського суспільства через розвиток соціального капіталу;
- відновлення державних цільових програм підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які діяли у 2008-2015 рр.;
- розробка загальнодержавних і регіональних програм розвитку аграрної кооперації, спрямованих на розбудову інфраструктури аграрного ринку;
- сприяння створенню та розвитку кооперативних фінансових структур, зокрема банків, розвиток системи кредитної підтримки кооперативів;
- надання кооперативам майна державної та комунальної власності, що не використовується, на засадах пільгового кредиту з правом викупу та без права продажу;
- створення та розвиток діяльності регіональних центрів науково-методичного супроводу розвитку кооперації у закладах вищої освіти та дорадчій мережі;
- розширення підготовки фахівців у закладах вищої освіти за спеціальностями, що пов'язані з розвитком аграрної кооперації.

На нашу думку, вищенаведені завдання розвитку аграрної кооперації в Україні потрібно доповнити такими пріоритетними заходами:

- удосконалення й розвиток статистичного супроводу діяльності аграрної кооперації на основі використання європейського досвіду, запровадження оперативного моніторингу діяльності кооперативів і їх відображення у звітності Державної служби статистики України;

- зростання обсягів і спрощення механізмів отримання фінансової допомоги для кооперативів за рахунок грантів міжнародної технічної допомоги;
- розвиток аграрних кооперативів у провідних секторах АПК України, зокрема у сферах вирощування зерна, кукурудзи, насіння соняшнику, олії, виробництва молока, яєць тощо, упровадження зарубіжного досвіду (європейського та американського) щодо розвитку, державної підтримки й посилення конкурентоспроможності аграрної кооперації в цих високоприбуткових галузях;
- розширення діяльності сільськогосподарських кооперативів у сфері виробництва відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів пального, використання при цьому передового зарубіжного досвіду (зокрема країн Європи та Північної Америки);
- адаптація й реалізація провідного європейського досвіду створення та функціонування кооперативів у сфері спільного використання сільськогосподарської техніки у сферах обробітку ґрунту, унесення добрив, збирання врожаю тощо (на основі досвіду діяльності машинних рингів та французької моделі кооперації CUMA);
- розвиток нових каналів збуту продукції кооперативів, зокрема через біржовий ринок (спрощення акредитації кооперативів на біржах та надання канікул зі сплати біржового збору на період до 12 місяців, що дозволить їм одержати стабільний канал реалізації продукції за ринковими цінами та зарекомендувати себе на біржі як надійних постачальників продукції);
- залучення аграрних кооперативів до зовнішньої торгівлі, у процесі якої дрібні товаровиробники та господарства населення зможуть отримати доступ до зовнішніх ринків за рахунок отримання можливості щодо формування експортних партій продукції (наприклад, при здійсненні діяльності, пов'язаної із заготівлею дикорослих плодів та ягід, грибів, горіхів тощо) та отримають змогу спільно закупляти необхідне обладнання (морозильні камери, складське устаткування, лінії для переробки й пакування продукції тощо);
- розвиток і розширення діяльності кооперативів у нішах органічної та крафтової продукції на внутрішньому й зарубіжному ринках в умовах формування значного попиту на таку продукцію на ринках зарубіжних країн, який не задовольняється за рахунок внутрішніх виробників;
- проведення заходів із залучення нових членів до аграрних кооперативів, зокрема за рахунок приватних господарств населення, популяризація кооперативних ідей і принципів серед населення, особливо серед молоді.
- інтеграція української аграрної кооперації в міжнародний кооперативний рух, зокрема через участь провідних кооперативів та їхніх об'єднань у роботі європейського кооперативного аграрного об'єднання COPA-COGECA й галузевого підрозділу МКА ICAO (The International Co-operative Agricultural Organisation).

Об'єктивна необхідність активізації ролі аграрної кооперації в економіці України підтверджується аналізом можливих напрямів використання її наявного потенціалу та перспективних можливостей і в період активних бойових дій, і в майбутній післявоєнний час. На нашу думку, залучення аграрної кооперації до вирішення соціально-економічних проблем під час воєнного стану та в процесі відбудови української економіки повинно відбуватися в тісній взаємодії з іншими секторами кооперативної економіки, насамперед із підприємствами та організаціями споживчої кооперації, а також кредитною кооперацією. Важливість побудови системи ефективної взаємодії між аграрною та споживчою кооперацією підтверджується вкрай позитивним європейським досвідом. На необхідності впровадження такої моделі співпраці наголошується в монографії вчених НААН України Маліка М. Й., Шпикуляка О. Г. та Мамчура В. А. [12, с. 107], які роблять висновок про те, що співробітництво з підприємствами споживчої кооперації має велике значення для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації й дозволить забезпечити стабільне надходження сировини до переробних підприємств споживчої кооперації за рахунок ефективного використання торговельної мережі, запровадження спільної заготівельно-збутової діяльності та переробки сільськогосподарської продукції.

Отже, на наш погляд, у період активних бойових дій на значній території України аграрні кооперативи та їхні об'єднання разом із кооперативами з інших галузей та секторів економіки повинні впроваджувати такі важливі заходи:

- активно залучатися до процесів забезпечення (у тому числі – в межах волонтерського руху) потреб населення прифронтових територій гуманітарною допомогою (продукти харчування, товари першої необхідності, медикаменти тощо), а також власною продовольчою продукцією, зокрема – виготовленою сільськогосподарськими кооперативами галузей рослинництва та тваринництва й підприємствами харчової промисловості споживчої кооперації (майже 300 підприємств і цехів із виробництва хліба та хлібобулочних виробів, кондитерських, м'ясних, ковбасних виробів, харчової риби, консервної продукції тощо);
- забезпечувати формування мережі "пунктів мобільного харчування" на постраждалих від воєнних дій територіях, організувати дрібноформатну та тимчасову торговельну мережу;

- використовувати наявний транспорт, складські потужності та кадри для забезпечення логістичної підтримки цих регіонів та зв'язків із рештою території України;
- здійснювати силами суб'єктів кооперативного сектора організацію заготівлі сільгосппродукції від домашніх господарств населення та фермерських господарств із метою її подальшої переробки й забезпечення продуктами харчування людей на постраждалих територіях, а також ЗСУ (загальна кількість потенційних партнерів таких кооперативних формувань у довоєнний період експертами оцінювалась у 4,2 млн особистих підсобних господарств та 50 тис. фермерських господарств);
- продовжувати реалізацію соціальної ролі споживчої та аграрної кооперації із забезпечення продажу товарів усередині країни в усіх регіонах (насамперед у сільській місцевості), використовуючи для цього наявний потенціал роздрібно-торговельної мережі споживчої кооперації, яка складається з понад 14 тис. кооперативних магазинів, мережі кооперативних ринків та 3 тис. закладів ресторанного господарства;
- брати активну участь сільськогосподарським кооперативам та підприємствам споживчої кооперації в релокації промислових потужностей (а саме здійснювати такі дії: підбір місця розташування для потужностей підприємств; допомога з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту; підтримка "цифрової мобільності" для переміщеного бізнесу/людей із метою налагодження їхнього продуктивного життя та праці поза головними міськими агломераціями, підтримуючи стабільну "роботу" економіки);
- активізувати діяльність суб'єктів кооперативного сектора (перш за все – сільськогосподарської та споживчої кооперації) у сфері міжнародних торговельних операцій, зокрема в частині здійснення експорту сільськогосподарської продукції й сировини на засадах транскордонної торгівлі та співробітництва;
- активно використовувати господарські об'єкти кооперативних підприємств, насамперед споживчої кооперації, які є закритим або простоюють, із метою організації прихистків для вимушено переміщених осіб та релокації промислових потужностей підприємств, що переносять свою діяльність із регіонів з високим рівнем руйнувань та небезпеки.

Для всіх форм кооперації пріоритетним напрямом уже зараз має стати створення у відносно безпечних регіонах програм працевлаштування та підвищення ділової активності внутрішньо переміщених осіб. Суб'єкти будівельної та кредитної кооперації вже сьогодні можуть узяти активну участь у створенні тимчасового житла для вимушено переміщених осіб (намети, збірні будинки, пункти обігріву тощо) й фінансуванні такого будівництва, нарощуванні обсягів реконструкції та влаштування укриттів і бомбосховищ, зокрема за рахунок залучення грантових коштів міжнародної технічної допомоги.

Поряд із цим, доцільно звернути увагу на можливості залучення кооперативного сектора до процесів ініціювання сприяння українським біженцям у створенні українських кооперативів у сусідніх країнах із метою працевлаштування українських біженців у сферах: виробництва гуманітарної допомоги; запуску бек-офісів для сервісних компаній; створення безпечних зон для інжинірингу / R&D; створення віртуальних економічних зон для ІТ-компаній з України (таких, як Дія.City).

У період післявоєнної відбудови економіки України особливо актуальним має стати посилення співпраці сільськогосподарської, споживчої, кредитної та інших сегментів кооперації при здійсненні заходів у соціальному секторі та секторі критичної інфраструктури. Тут основні зусилля повинні зосереджуватися на створенні робочих місць для населення, включаючи мігрантів, що повертаються, і демобілізованих військовослужбовців. При цьому мікро- та малі кооперативи у сфері послуг також можуть відіграти суттєву роль у забезпеченні зайнятості та генеруванні доходів.

Зокрема, актуалізуються завдання створення спільних і дочірніх підприємств аграрної та споживчої кооперації з приватним місцевим бізнесом, що дасть змогу краще акумулювати кошти для розширення господарської діяльності. Це сприятиме активізації суб'єктів виробничої кооперації в здійсненні переходу від експорту сировини до її переробки в тих галузях, які дають найбільшу експортну виручку (масловиробнича кооперація, сільськогосподарська кооперація), або забезпечують нарощування обсягів виробництва та переробки (наприклад, "ягідні" кооперативи, задіяні в системі постачань сировини для промислових підприємств тощо).

Сільськогосподарська кооперація повинна надати максимальну підтримку агробізнесу (зокрема фермерам), зважаючи на те, що фермерська продукція відіграє важливу роль у забезпеченні України найнеобхіднішими продуктами харчування. На використання потенціалу сільськогосподарської виробничої кооперації та кооперативної промисловості споживчої кооперації позитивно впливатиме формування мережі виробничих кооперативів (у сферах переробки сільгосппродукції, а також виготовлення будматеріалів і сільгоспінвентарю, пошиття робочого одягу тощо),

сільськогосподарських кооперативів (виращування фруктів, овочів, ягід, птиці, кролів тощо), закупівельно-збутових кооперативів, які б могли забезпечувати потреби державних структур і населення в продуктах харчування, сервісних (із обслуговування товаровиробників в аграрному секторі) та кооперативів із надання побутових послуг населенню в сільських ОТГ.

На систему споживчої кооперації в цей період доцільно покласти завдання із забезпечення сільгоспвиробників необхідними матеріалами, технікою (зادля спроможності вирощувати врожай, зберігати, транспортувати та експортувати його), відновлення діяльності заготівельних кооперативів (заготівельних пунктів та контор), формування єдиної закупівельної системи від місцевих постачальників зі стандартизованим асортиментом товарів, залучення підприємницьки активного населення до реалізації комерційного потенціалу на засадах франчайзингу для розвитку роздрібно-торговельної мережі.

Для забезпечення потреб населення, яке постраждало від воєнних дій, утратило роботу та інші джерела доходів, зазнало відчутних фінансових утрат та опинилось унаслідок цього в складних життєвих умовах, сьогодні доцільно також використати потенціал системи споживчої кооперації в частині посилення системи соціальної допомоги та розгортання мережі так званих "соціальних" магазинів. Як свідчить практика, волонтерський рух виконувати такі завдання самостійно реально неспроможний, натомість організаційний і логістичний потенціал кооперативної торгівлі здатний забезпечувати на регулярних засадах постачання й розподіл найбільш життєво необхідних товарів для зазначеного контингенту осіб. Також потенціал споживчої кооперації України може бути ефективно використаний для вирішення гуманітарних питань, зокрема шляхом забезпечення навчання в кооперативних закладах вищої освіти певної кількості студентів із окупованих і постраждалих територій на пільгових (у тому числі безоплатних) засадах. У цьому ж контексті варто звернути увагу на можливості створення на базі кооперативних коледжів системи Укркоопспілки освітніх таборів із профорієнтаційним ухилом для дітей вимушено переміщених осіб.

У період післявоєнного відновлення в інших сегментах кооперативного сектора економіки України потенціал участі у відбудові народного господарства очікувано розвиватиметься завдяки створенню нових будівельних і житлових кооперативів, які б на кооперативних засадах сприяли відбудові пошкодженого чи зруйнованого житла, а фінансове забезпечення цих процесів має досягатися зокрема завдяки формуванню кредитних союзів (спілок), які б на пільгових умовах могли надавати цільові кредити своїм членам. Наголосимо, що кредитна та страхова кооперація повинні посилити ефективність діяльності стосовно залучення інвестицій у житловий фонд та соціальну інфраструктуру. Зважаючи на те, що відсутність житла може зменшити ймовірність повернення біженців в Україну, будівельній кооперації доцільно запропонувати взяти участь у впровадженні сучасних технологій збірних будинків (модульного типу), які згодом можна буде приватизувати. Також увага має зосереджуватись на відновленні шкіл і дитячих садків та участі громадян на кооперативних засадах у їхньому фінансуванні. Кредитна кооперація повинна визначити пріоритети в кредитуванні для розвитку окремих галузей. Кредитування може бути пріоритетним для кооперативів (стартапів), які можуть забезпечити швидке зростання та дохід від експорту з мінімальними інвестиціями, наприклад, агробізнес, IT-сфера тощо.

Таким чином, пріоритетними завданнями та напрямками участі аграрної кооперації в післявоєнній відбудові української економіки у співпраці з підприємствами інших сфер кооперативного сектора є такі:

1. розширення взаємної організаційної та фінансової підтримки серед кооперативів із різних секторів економіки, яка може реалізовуватись через взаємне кредитування, фінансову підтримку сільськогосподарських підприємств, магазинів, виробничих та інших видів підприємств, які тимчасово перебувають у скрутному фінансовому становищі, активний обмін досвідом тощо. Кооперація має перевагу на ринку тому, що кооперативні підприємства співпрацюють одне з одним, що не характерно для решти ділового світу, який так само, як і кооперація, працює в умовах обмеженого доступу до дешевих кредитних ресурсів. Високу ефективність реалізації таких заходів продемонстрували європейські кооперативи, які в такий спосіб підтримували високий рівень конкурентоспроможності під час світової фінансової кризи 2008 р. та подальшої економічної рецесії. Найбільш вдалий приклад для наслідування – діяльність іспанської багатогалузевої кооперативної корпорації "Monclaron", яка в такий спосіб мінімізує банкрутства кооперативних підприємств та звільнення робочої сили;
2. посилення продовольчої безпеки держави шляхом розширення діяльності аграрних кооперативів на ключових ринках сільськогосподарської продукції (зерна, кукурудзи, насіння соняшнику, олії, молочної продукції, м'яса тощо). При цьому доцільно широко використовувати європейський та північноамериканський успішний досвід конкурентоспроможної діяльності кооперативів в окремих ринкових нішах, залучати іноземних фахівців-кооператорів до реалізації окремих проєктів, а також створювати спільні підприємства між українськими та

зарубіжними кооперативами. Така діяльність повинна супроводжуватися широкою державною підтримкою та залученням коштів міжнародної технічної допомоги;

3. посилення енергетичної незалежності та безпеки держави за рахунок реалізації в сільській місцевості проєктів у сфері альтернативної енергетики, що є вкрай важливим напрямом діяльності вже в найближчій перспективі, зокрема внаслідок проблем пошкодження енергетичної інфраструктури в Україні. Можливими кроками в цій сфері можуть бути такі:
 - організація діяльності енергетичних кооперативів за участі членів аграрної, споживчої, кредитної кооперації та місцевого населення, що забезпечуватимуть своїх учасників альтернативними чистими видами енергії, серед яких енергія вітру, сонця, біогаз тощо, а також генеруватимуть тепло на основі використання енергетичних культур чи інших видів місцевої сировини. Перевага кооперативної моделі тут очевидна;
 - активне залучення членів кооперативів і місцевого населення до кооперування в енергетичній сфері для задоволення власних потреб в енергоносіях і продажу надлишків виробленої енергії державі;
 - зростання частки використання відновлюваних джерел енергії в економічній діяльності кооперативів (мінімальний орієнтир до 2030 р. – споживання понад 50 % енергії за рахунок альтернативних видів);
 - установа на дахах та прилеглих територіях кооперативних підприємств (торговельних, виробничих і господарських будівель іншого призначення) сонячних панелей для забезпечення власних потреб в електроенергії, а також продажу її надлишків державі за "зеленим" тарифом. Цей напрям діяльності є дуже перспективним, оскільки за останні роки суттєво знизилась ціна на сонячні панелі й поширюється практика їх установа за рахунок отримання грантів міжнародної технічної допомоги. Доцільним також є розміщення сонячних панелей на дахах і поблизу кооперативних об'єктів, які є закритим або простоюють;
 - проведення широкої просвітницької діяльності щодо можливостей і переваг діяльності енергетичних кооперативів, співпраця в цьому напрямі з уже діючими успішними зарубіжними (передусім, європейськими) кооперативами;
 - залучення коштів урядів, фондів Євросоюзу та інших інституцій на популяризацію й реалізацію цього напрямку розвитку;
 - розміщення поряд із кооперативними підприємствами (виробничими, торговельними, закладами харчування тощо) зарядних станцій для електромобілів і внесення інформації про них в онлайн-карти та інші Інтернет-ресурси й сервіси;
4. залучення внутрішньо переміщених осіб до кооперативного руху в сільській місцевості та вирішення проблем, які виникли внаслідок масової вимушеної міграції в Україні. У межах компактного проживання внутрішньо переміщених осіб доцільно створювати кооперативи або навіть кооперативні комуні. Для цього важливою стає просвітницька та агітаційна кооперативна робота, до якої необхідно залучати прогресивних українських кооперативних лідерів і волонтерів. Вимушеним мігрантам необхідно продемонструвати переваги кооперативної моделі діяльності, підтримувати їхні рішення приєднатися до кооперації шляхом проведення професійних навчань, курсів, тренінгів тощо;
5. активне впровадження технологічних досягнень та інновацій у процесі четвертої промислової революції, зокрема:
 - запровадження інновацій у кооперативному аграрному секторі (упровадження нових технологій виробництва сільськогосподарської сировини в рослинництві; застосування передових технологій вирощування продуктивніших порід у тваринництві або нових, продуктивніших та стійкіших до хворіб і несприятливих природно-кліматичних проявів, сортів у рослинництві; використання біотехнологій, які дають змогу одержати нові, корисні та якісніші продукти; використання нових технічних засобів і технологій обробки ґрунту, очистки й зберігання сировини; запровадження енергозберігаючих технологій, екологічних інновацій тощо);
 - запровадження сучасних технологічних інновацій у кооперативній торгівлі, подальше поширення Інтернет-технологій та використання мобільних додатків у торговельній та інших видах діяльності.
6. стимулювання зайнятості та створення нових робочих місць у сільській місцевості, насамперед в інноваційних, технологічних, а також інших видах діяльності, зокрема на умовах віддаленої праці. Ураховуючи демографічну ситуацію в Україні (високий рівень старіння населення), необхідно активніше залучати людей віком 50-70 років до роботи в кооперативах, створювати кооперативи пенсіонерів або кооперативні заклади, які б обслуговували людей похилого віку (об'єднання пенсіонерів у межах споживчої кооперації, клуби спільного проведення

дозвілля, громадські кооперативні бібліотеки тощо). Це сприяло б вирішенню гострої соціальної проблеми людей старшого віку – браку спілкування, самотності та потреби в суспільно корисній праці;

7. розвиток Інтернет-торгівлі та електронної комерції як важливого напрямку розвитку ринку товарів та послуг у кризові періоди. Для цього доцільно розгорнути діяльність маркетингових та збутових кооперативів, які б орієнтувались на реалізацію продукції фермерів та приватних господарств населення через Інтернет. Доволі перспективний напрям розвитку роздрібного бізнесу в кооперативному секторі – це використання мобільних додатків та спеціалізованих Інтернет-сайтів із метою кращого обслуговування споживачів і зростання валових продажів, особливо в сільській місцевості. При цьому необхідно використати позитивний прогресивний досвід європейських споживчих кооперативів (зокрема Фінляндії та Великобританії), який українськими кооператорами практично не розвивається;
8. участь у відбудові зруйнованих під час воєнних дій житлових та інших видів будівель за рахунок розвитку будівельної й житлової обслуговуючої кооперації. У світовому масштабі кооперативна модель діяльності у сфері житлового будівництва виявилась досить життєздатною та ефективною. Сьогодні у світі понад 20 мільйонів осель – це житлові кооперативи, які функціонують у більш ніж 60 країнах Африки, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Північної та Південної Америки, Європи. Реалізація цього напрямку в Україні вимагає поширення інформації про переваги й можливості кооперативного житлового будівництва, удосконалення кооперативного законодавства в цій сфері, забезпечення належної підтримки кооперативного житлового будівництва з боку держави та інституцій зарубіжних країн, налагодження співпраці з іншими регіональними та міжнародними організаціями, мандат яких сприяє сталому розвитку населених пунктів. При цьому важливим завданням є подальший розвиток молодіжного житлового будівництва в Україні на основі організації діяльності молодіжних житлових будівельних кооперативів та належного рівня державної інформаційної, організаційної й фінансової підтримки;
9. упровадження новітнього досвіду розвитку економічних відносин в аграрній сфері, який реалізовується в кооперативних системах європейських країн. Для прикладу, у межах об'єднання споживчих кооперативів EuroCoop упроваджуються заходи зі стимулювання вирощування органічної продукції й забезпечення її економічної доступності для всіх верств населення, упровадження системи сталого виробництва й споживання харчових продуктів та інші дії щодо підтримки трансформації продовольчих систем, посилення соціальних вимог до умов праці сезонних працівників в аграрному секторі, зменшення екологічного навантаження аграрного сектора на навколишнє середовище, протидії кліматичним змінам тощо [20].

Наголосимо на важливості врахування глобальних трендів щодо розвитку “зеленої” економіки у світі. Так, на європейському континенті постійно збільшуються площі вирощування органічних культур (зростання площ приблизно на 56 % за період 2012-2020 рр.). Європейський ринок органічного землеробства демонструє стабільне зростання: у 2020 р. обсяг продажів органічної продукції в Європі досяг 52 млрд євро (із 45 млрд євро в попередньому році), у той час як у ЄС він зріс до 44,8 млрд євро з 41,4 млрд євро в 2019 р., що робить його другим за величиною у світі після США. Комісія ЄС уже поставила цілі щодо скорочення на 50 % використання пестицидів із тим, щоби використовувати 25 % усіх орних земель для вирощування органічної продукції вже у 2030 р. [20]. У таких умовах українська аграрна кооперація може зайняти свою нішу як виробник та постачальник на європейський ринок екологічно чистих органічних продуктів із високим рівнем економічної доступності.

ДИСКУСІЯ

Загалом ми погоджуємось із сучасними вітчизняними дослідниками кооперативного руху в сільській місцевості щодо головних напрямів та пріоритетів розвитку аграрних кооперативів в Україні. Разом із тим, на нашу думку, ці пропозиції не завжди враховують існуючі реалії та такі особливості розвитку вітчизняного АПК, як: значний вплив на ринкові процеси зі сторони крупних українських агрохолдингів; концентрація значних земельних ресурсів на вирощуванні високоприбуткових аграрних культур, які здебільшого скеровуються на експорт; низький рівень обізнаності населення в сільській місцевості про переваги кооперативної моделі господарювання й широкі можливості залучення державних дотацій на розвиток бізнесу в сільському господарстві. Також поза увагою переважної більшості дослідників кооперативного руху залишається думка про необхідність урахування на сучасному етапі українського досвіду розвитку кооперативів у дорадянський період.

На наше переконання, важливим чинником розвитку кооперативного руху у світі й у минулому, і на сучасному етапі є подвижницька діяльність ідеологів кооперації. Так, засновники першого кооперативу сучасного формату в світі у 1884 р. – Товариства справедливих роchedейльських піонерів (Великобританія) – надихалися ідеями та публікаціями

тогочасних англійських кооперативних ідеологів. Провідні кооперативні банки сьогодення базують свою діяльність на принципах, що розроблені кооперативними ідеологами ще у XIX ст. Зокрема кооперативні банківські групи Raiffaisen та Rabobank спираються на модель та принципи, розроблені Фрідріхом Райффайзенем (1818-1888), діяльність кооперативної транснаціональної групи Volksbank базується на концепціях Германа Шульце-Деліча (1808-1883), а найбільший у світі виробничий кооператив Mondragon (Іспанія) успішно працює на основі моделі, що розроблена її засновником – католицьким священником Хосе Марія Арісмендіарріета (1915-1976). Тому для розвитку сучасного кооперативного руху в сільській місцевості України є вкрай важливою широка просвітницька діяльність, спрямована на популяризацію кооперативних ідей серед населення, ширше залучення до процесів популяризації та економічної підтримки кооперативів представників влади на регіональному рівні, а також учених, політиків, громадських активістів, представників креативної індустрії й IT-сектора та інших лідерів українського суспільства.

У контексті визначення об'єкта цього дослідження варто відзначити, що класифікація аграрних кооперативів в Україні та зарубіжних країнах є дещо відмінною. Кооперативний сектор розвинутих країн Заходу характеризується великою різноманітністю форм і типів кооперативів, що функціонують в АПК [6; 15]. Сучасне українське законодавство поділяє сільськогосподарські кооперативи за їхніми функціональними ознаками на дві групи: виробничі та обслуговуючі. Окремим законодавством регулюється робота кредитних спілок, садово-городніх кооперативів, які до сільськогосподарських кооперативів за Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію" не належать [5]. При цьому до обслуговуючих кооперативів відносяться переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші. Перші три типи кооперативів охоплюють практично всі сторони господарської діяльності в АПК (заготівлю, переробку, збут сільськогосподарської сировини, матеріально-технічне постачання сільськогосподарської галузі).

ВИСНОВКИ

Україна має значні перспективи подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації, що обумовлюються насамперед потужним аграрним потенціалом країни, давніми традиціями кооперування в аграрному секторі, значною кількістю особистих селянських господарств, що не охоплені кооперативним рухом, наявністю сучасного кооперативного законодавства, приєднанням України до СОТ та Зони вільної торгівлі ЄС, що відкриває значні перспективи до інституційної та фінансової підтримки перетворень у сільській місцевості. Проведений аналіз засвідчив наявність значного потенціалу розвитку аграрної кооперації в Україні та необхідність спільно з підприємствами інших галузей і сфер кооперативного сектора економіки її залучення до процесів поствоєнної відбудови й подальшого функціонування народногосподарського комплексу відновленої, успішної України. У цьому контексті перевагами кооперації є значний людський, соціальний та організаційний капітал, високий рівень єдності й організованості, реальна турбота про своїх членів та громади, можливість практичного втілення кооперативних ідей і принципів господарювання. Широке залучення аграрних та інших видів кооперативів до відбудови національної економіки – це реальний шанс нарешті сформувати омріяний багатства поколіннями людей соціально-економічний устрій, побудований на принципах справжньої демократії, солідарності, відповідальності, рівності та соціальної справедливості. Успішність реалізації обґрунтованих у цьому дослідженні завдань значною мірою залежатиме від єдності та згуртованості кооператорів, їхньої відданості своїй справі та широкого бажання створити сучасну й конкурентоспроможну кооперативну систему в аграрному секторі економіки. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розробка оперативних заходів, обґрунтування механізмів та інструментів реалізації окреслених стратегічних завдань розвитку аграрної кооперації, вивчення та адаптація відповідного зарубіжного досвіду успішної діяльності сільськогосподарських кооперативів у посткризові періоди розвитку.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Apopij, V. V. (2007). Vnutrishnia torhivlia ta APK Ukrainy: efektyvnist' vzaiemodii: monohrafiia, Vydavnytstvo L'vivs'koi komertsijnoi akademii, L'viv.
2. Babenko, S. H. (2003). Transformatsiia kooperatyvnykh system u perekhidnij ekonomitsi : monohrafiia, Naukova dumka, Kyiv.
3. Honcharenko, V. V., & Pantelejmonenko, A. O. (2012). Osnovy diial'nosti kooperatyvnykh orhanizatsij. Vitchyznianyj ta zarubizhnyj dosvid : navchal'nyj posibnyk, PUET, Poltava.
4. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020). The Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» № 819-IX on 21 July 2020. Vidomosti Verkhovnoi Rady, vol. 52, s.

497. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=127023>.
6. P. T., Sabluk, V. V., Zinovchuk, Yu. Ya., Luzan, Yu. O., Lupenko, & M. J., Malik (2003). Kooperatsiia v aharnij sferi vyrobnytstva. Ukrains'ka akademiia derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy; Ukrains'kyj NDI produktyvnosti APK / UADU, Kyiv.
 7. Lupenko, Yu. O., Kropyvko, M. F., Malik, M. J., & Lupenko, Yu. O. (2015). Intehratsiia ta samoorhanizatsiia aharnoho biznesu v umovakh detsentralizatsii vlady, NNTs IAE, Kyiv.
 8. Manzhura, O. V. (2015). Problemy i perspektyvy stanovlennia kooperatyvnoi modeli natsional'noho hospodarstva [Tekst] : monohrafiia ; Klasych. pryvat. un-t, KPU, Zaporizhzhia.
 9. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/>.
 10. Poiasniuvai'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo stymuliuвання stvorennia ta diial'nosti simejnykh fermers'kykh hospodarstv» (2020). URL: <https://rada.gov.ua/>.
 11. USAID Program for Agrarian and Rural Development (USAID AGRO). URL: <https://issuu.com/ukraineards>.
 12. Malik, M. J., Shpykuliak, O. H., Mamchur, V. A. and other (2019). Rozvytok sil's'kohospodars'koi kooperatsii ta intehratsijni protsesy v aharnomu sektori ekonomiky: monohrafiia / Natsional'nyj naukovyj tsentr «Instytut aharnoi ekonomiky», NNTs «IAE», Kyiv.
 13. Lupenko, Yu. O., Malik, M. J., Bulavka, O. H. and other (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvytku sil's'kykh terytorij na period do 2030 roku, NNTs IAE, Kyiv.
 14. Birchall, J., & Hammond-Ketilson, L. (2009). Resilience of the Cooperative Business Model in Times of Crisis. Sustainable Enterprise Programme / International Labour Office, Job Creation and Enterprise Development Department, ILO, Geneva.
 15. Borzaga, C., Michie, J., & Blasi, J. R. (2017). The Oxford Handbook of Mutual, Co-operative and Co-owned Businesses, Oxford University Press, Oxford.
 16. Chaddad, F., & Cook, M. (2004). Understanding New Cooperative Models: An Ownership-Control Rights Typology. Review of Agricultural Economics, vol. 26(3), p. 348-360. <https://www.jstor.org/stable/3700806>.
 17. Cocolina, C. (2017). The Power of Cooperation, Cooperatives Europe, Brussels.
 18. COPA-COGECA (Comité des organisations professionnelles agricoles - Comité général de la coopération agricole de l'Union européenne). <http://www.copa-cogeca.eu>.
 19. Cornforth, C. (2004). The Governance of Cooperatives and Mutual Associations: A Paradox Perspective, Annals of Public and Cooperative Economics, vol. 75/1, p. 11-32. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.2004.00241.x>.
 20. European Community of Consumer Cooperatives. URL: www.eurocoop.coop.
 21. Fulton, M., & Giannakas, K. (2001). Organizational Commitment in a Mixed Oligopoly: Agricultural Cooperatives and Investor-Owned Firms, American Journal of Agricultural Economics, vol. 83(5), p. 1258-1265. <https://www.jstor.org/stable/1244817>.
 22. International Cooperative Alliance. URL: <https://www.ica.coop>.
 23. Münkner, H.-H. (2006). Better Together. Management, morals and co-operation in times of globalisation, Journal of Co-operative Studies, vol. 39/1, p. 16-23.
 24. Ortmann, G. (2007). Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems. Agrekon, vol. 46(1), p. 40-68. <https://doi.org/10.1080/03031853.2007.9523760>.
 25. ICA, Eurisce (2022). The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2022, 166 p.
 26. Kutsyk, P. O., & Semiv, S. R. (2022). Stratehichni napriamy rozvytku spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy u konteksti hlobalnykh ekonomichnykh trendiv. Pidpriemnytstvo i torhivlia, (33), 5-15. <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2022-33-01>.

Petro Kutsyk, Sergii Semiv, Valentyna Kutsyk, Julia Poliakova, Bohdan Shevchyk

STATE, PROBLEMS, AND PRIORITIES OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

The purpose of this article is to carry out a systematic analysis of the problems and trends of the functioning of an agrarian cooperative in Ukraine and to justify on this basis the priorities and strategic tasks of its development in the modern conditions of the state of war and in the period of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine, built on the

principles of effective interaction with other participants of the cooperative movement. The article uses a comprehensive approach to studying the activity of agrarian cooperation and systematizes the trends and problems of its development in Ukraine and the world at the current stage. The activities of foreign agricultural cooperatives, a conclusion was made about the prevailing leadership of the cooperative sector of the economy in European agriculture. The dynamics of the number of agricultural production and agricultural service cooperatives in Ukraine were analyzed. A negative trend towards the curtailment of the operational activities of a significant part of Ukrainian agricultural cooperatives during recent years has been revealed. The regional and sectoral structure of the development of domestic agricultural cooperation is analyzed. The role of international technical assistance programs in stimulating the development of agrarian cooperation is defined. The most important achievements and innovations of the new legislation of Ukraine, which regulates the activity of agrarian cooperation, are analyzed. The role of state support in the development of Ukrainian agricultural cooperatives is clarified. The possibilities and prospects of involving private households in the cooperative movement in the agrarian sphere have been analyzed. The priorities and strategic tasks of the development of agricultural cooperation in Ukraine during the hostilities and in the future post-war period are outlined. An important conclusion was made about the importance of involving agrarian cooperation in solving socio-economic problems during martial law and in the process of rebuilding the Ukrainian economy, which should take place in close cooperation with other sectors of the cooperative economy, primarily with enterprises and organizations of consumer and credit cooperation. The priority tasks and areas of participation of the agricultural cooperative in the post-war reconstruction of the Ukrainian economy in cooperation with enterprises of other spheres of the cooperative sector are proposed.

Keywords: cooperatives, cooperative movement, agrarian cooperation, consumer cooperation, competitiveness, post-war reconstruction of the economy

JEL Classification: A22, A23, M10, M14